

Ita Mariann

Az anyai ambivalencia és az anyaság idealizálásának összefüggése (az intenzív anyaság korában)

Bevezető téma- és problémafelvetés

A pszichoanalízis elméleti kánonjának és terápiás gyakorlatának már a kezdetektől, azaz Freud munkásságától része az anyai ambivalencia érzésének témaköre. Manapság is munkák egész sora tárgyalja e problématerület különböző aspektusait (Almond, 2010; Bueskens, 2014; Di Stefano, 2003; Faircloth, 2014; Vissing, 2014; Weldon, 1988; Wexler, 2005). Már a korai elméleti okfejtésekben megjelenik az a felfogás, miszerint az anya és gyermeke – a nyilvánvaló függőség dacára – két külön szubjektum, akiknek gyakran ellentétes, és éppen ezért egymással konfliktusos szükségleteik vannak. Amennyire kiszolgáltatott a gyermek anyja felé, annyira korlátozott az anya önállósága a gyerekneveléssel járó, társadalmi szerepként meghatározott feladatok által. E viszonyból kifolyólag az anya ambivalens érzései gyermeke iránt egyáltalán nem patológus természetűek, legalábbis egy bizonyos szintig, hanem egész egyszerűen a kölcsönösen függő helyzetből fakadnak. Fejlődéstörténete során a pszichoanalízis lépésről-lépésre jutott el ehhez az értelmezéshez, illetve az abból levonható következtetéshez, miszerint az anyákat segíteni kell az ambivalens érzéseikkel való szembenézésben és megküzdésben. A korai, ma már klasszikusnak mondható elméletalkotók – többek között Klein, Mahler, Bowlby, Winnicott és Bettelheim – érvelései, illetve iskoláik jellemző mondanivalói sok tekintetben iránymutató, mégis meghaladni hivatott támpontokat jelöltek ki az anyai ambivalencia kapcsán. Hiszen míg az említett szerzők – implicit vagy nyílt formában – az ambivalens érzések feloldhatóságát, illetve feloldandóságát sugallják, addig a téma kortárs irodalma már felveti ezeknek az érzéseknek az elkerülhetetlenségét. Utóbbiak azt állítják tehát, hogy az anyáknak érdemes megújuló, kritikai és reflexív módon viszonyulniuk ambivalenciájukhoz, amelyet elsősorban az segíthet, ha képesek rálátni a társadalmi elvárások által közvetített ideális anyakép valótlan-szerűségére.

Nancy Chodorow (2000) pszichoanalitikus, szociológus szerint az anyaságról való közéleti-társadalmi, illetve tudományos – azon belül pszichoanalitikus – gondolkodás

legkárosabb következménye az anyák idealizálása, valamint ahhoz köthetően az anyaság mitizálása. Noha az elmúlt évtizedekben érdemi változások történtek e téren, Chodorow felhívja a figyelmet a kritikai hozzáállás fontosságára. Szerinte még a feminista írások is sokszor elvétik céljukat, amikor – akarva-akaratlanul – megerősítik a „mindenható anya” képét, elsősorban a patriarchátust kárhóztatva amiatt, hogy az kontrollálja az anyákat. Mint megjegyzi, ez az érvelés gyakran oda fut ki, hogy a férfiuralom megdöntése esetén kibontakozhatna az anyai tökéletesség. E feltevés azonban szintén az anya idealizálása, amely bármiféle összefüggésben tárgyalva ugyanúgy infantilis fantázia csupán. Chodorow ezért a következőket fogalmazza meg: „Olyan elméleteket kell létrehozunk, amelyek egyaránt érzékenyek az együttműködésre, a kompromisszumra és a konfliktusra. Olyan megközelítéseket kell keresnünk, amelyek a kapcsolati képességeket és tapasztalatokat hangsúlyozzák a kielégíthetetlen ösztönök helyett; olyan elméleteket, ahol a szükségletek nem azonosak a követelésekkel; a szeparáció nem egyenlő a deprivációval; ahol az autonómia különbözik a magára hagyottságtól; amelyben a gyermek úgy jelenik meg, mint aki maga is érdekelt a növekedésben és a fejlődésben” (Chodorow, 2000, 133.).

Chodorow problémaazonosítása azért előremutató, mert az anya idealizálását történeti kontextusban, mégpedig annak dinamikus változó összefüggéseiben látatja. Minden tudományos, társadalmi vélekedés köthető az adott történelmi korhoz. Az anyaság fogalma szintén folyamatosan változik. Valamennyi korszaknak van egy sajátos képe az ideális anyáról, mint kulturális mintáról, amely előírja, illetve társadalmi elvárások formájában referenciákhoz köti a jó anya szerepmodelljét. A 17–18. században az anyák, ha teheték, elutasították, hogy személyesen foglalkozzanak gyermekükkel. Szülés után szinte azonnal dajkához adták csecsemőiket, ahol azok gyakran embertelen körülmények között nevelkedtek (Badinter, 1999). Akkoriban a gyermek gondozása alantas tevékenységnek számított, a szoptatást visszataszítónak találták. Minthogy nagyon magas volt a gyermekhalandóság, az anyák kevéssé kötődtek gyermekeikhez (Boswell, 1988). Habár elsősorban az arisztokrácia engedhette meg magának a dajkát, az alsóbb néprétegek tagjai – mintegy utánozva az elitet – gyakran szintén távolságtartó anyákként viselkedtek gyermekeikkel. A hűvös, rideg anya képe divattá vált, amely mind az előkelőség, mind a szerephitelesség jele volt. A felvilágosodás filozófiája később az egyenlőséget és az egyéni boldogságot, a neveléseszménnyel előmozdítható társadalomjobbítást tűzte zászlajára. Ekkoriban a csecsemő- és gyermekhalandóság is drasztikusan visszaesett, amelyek együttesen szerepet játszottak a 18. század végén egy új anyai életforma: az önfeláldozás és az állandó anyai jelenlét kialakulásában. Ez aztán a 19. század folyamán végképp uralkodóvá vált (Shorter, 1974). Tehát az elmúlt kétszáz évben kezdődött el és erősödött meg az a folyamat, amit Badinter az „anya felelőssé tételének” nevez, de tulajdonképpen az anya idealizálásaként is felfoghatunk.

Pontosan ezt ismerték fel azok a pszichoanalitikusok, akik már az 1980-as és '90-es évektől egyre inkább megkérdőjelezték az ismert elméletalkotók anyai ambivalenciával kapcsolatos nézeteit. Rámutattak ugyanis arra, hogy az ambivalens érzések feloldhatóságával összefüggésben képviselt álláspont maga is részévé válhat az anya idealizálásának, illetve azon keresztül az érvényes társadalmi anyaságkép reprodukáló megszilárdításának. Írásommal azért szeretném újra reflektorfénybe

állítani az anyai ambivalencia és az anya idealizálásának problematikus összefüggését, illetve a pszichoanalízis ezzel kapcsolatos ellentmondásos felfogásait, mert úgy gondolom, napjaink ún. intenzív anyaságmodellje – az elmúlt évtizedek felgyorsuló strukturális változásai és társadalmi dinamikái miatt – még erőteljesebb követeléseket állít az anyákkal szemben.

Ez az idealizálás, illetve az annak való megfelelés képtelensége, könnyen teszi szélsőségesebbé a már eleve meglévő ambivalens érzéseket, amelyet aztán ugyanez az idealizálás elítél és elfojtani követel. Ma tehát még sürgetőbb feladat a pszichoanalízis számára – elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt –, hogy reflektáljon ellentmondásos nézeteire az anyai ambivalenciával kapcsolatban.

A pszichoanalízis ellentmondásos viszonyulása az anyai ambivalenciához

A pszichoanalitikus elméletekben ambivalens megközelítések kísérik magát az ambivalenciát, maga Freud is ellentmondásosan ítélte meg az ambivalens érzések szerepét. 1900-ban publikált, *Álomfejtés* című könyvében Freud (1900/2003) azt írja, ha egy szeretett személy haláláról álmodunk, az valójában nem más, mint a tudattalan vágy kifejeződése aziránt, hogy az illető meghaljon. A szeretet és gyűlölet együttélésére tehát Freud bizonyítékot talált az álméletben, és arra mint a koragyermekkorból származó archaikus vonásra tekintett. Habár elméleti fejlődése során egyre meghatározóbb jelentőségű aspektusként gondolt az ambivalenciára, lásd például az Ödipusz-komplexust vagy a halálösztön-életösztön kettősségét, mégis úgy tűnik, mindvégig ambivalens maradt az ambivalenciával kapcsolatban. 1915-ben még az ambivalencia kreatív potenciáljáról ír, amely frissen, élénken tartja a szeretetet, továbbá kiemeli azt is, az ellentmondásosságra szüksége van az egyén értelmének és érzelmi világának egyaránt. Később azonban egyre inkább az ambivalencia negatív vetületeire kezd koncentrálni: patolgikus színezetet ad annak, mondván, az egészséges, kiegyensúlyozott felnőtt képes elkülöníteni a szeretet a gyűlölettől, és nem találja magát abban az ellentmondásos érzelmi helyzetben, hogy szereti az ellenségét, vagy gyűlöli az általa szeretett személyt (Freud, 1931).

A későbbi pszichoanalitikus elméletekben is központi szerepet játszik az ambivalencia elviselése, amely a gyermeki fejlődés motorjául szolgál. A strukturális teoretikusok szerint az egészséges lelki működés jele a kompromisszumképződmények létrehozására való képesség (Arlow és Brenner, 1964; Brenner, 1994). A Mahler-féle szeparáció-individuáció útján a közelség–távolság, függőség–függetlenség, a leválás és megkapaszkodás adja az ambivalencia alapját (Mahler, 1975). A tárgykapcsolatelmélet képviselői – köztük Winnicott (1947/1982) – a tartó környezet fontosságát emelik ki, amely lehetővé teszi az agresszió és a szeretet integrálását, így az ambivalencia elviselését. Kernberg (2011) pedig, Melanie Kleinhez hasonlóan, a hasítás leküzdését tette meg az egyik fontos fejlődési lépcsőfoknak, melynek során a negatív és pozitív érzések integrálhatóvá válnak. Az ambivalens érzések tehát a gyermeki fejlődés szemszögéből tekintve előremutató jelentőségűek, az anyai

ambivalencia azonban sokkal ellentmondásosabb megítélés alá esik, ha egyáltalán megjelenik az adott elméletekben (Adams, 2014).

Freud a *Totem és tabu* című művében meghatározza az ambivalencia természetét, és utal az anyai ambivalencia létezésére is:

„Minden pszichoanalitikus tapasztalta, mily biztossággal engedi meg e magyarázatot az aggodalmas túlgengédség a legvalószínűtlenebb viszonylatokban is, pl. anya és gyermeke közt, vagy gyengéd házastársak között. Ha ezt a kiváltságos személyiségekkel való bánásmódra is alkalmazzuk, kiderül, hogy tiszteletükkel, sőt istenítésükkel a tudattalanban intenzív gyűlölséges áramlat áll szemben, hogy tehát itt, amint vártuk is, az ambivalens érzelmi beállítás helyzete valósult meg.” (Freud, 1912, 56.)

Freud tehát kifejti, hogy az anyák túlzott vonzalmat mutathatnak gyermekük felé, mely nem más, mint egy reakció gyűlöletük leplezésére.

Klein (1957) szerint az, ahogyan a gyermek viszonyul a belső fantáziáihoz, meghatározott fejlődési szakaszokat (depresszív, illetve paranoid-szkizoid pozíció) jelöl ki. Freud emberképével tehát összhangban van a kleini emberkép determinisztikussága. Ugyanakkor Klein döntő szerepet tulajdonít a környezeti tényezőnek is: a gyengéd szülői gondoskodás csillapíthatja az üldöztetési szorongást, ezáltal csökkenti a rossz tárgytól való paranoid félelmeket, és megerősíti a jó tárgykapcsolatokat (Halász, 2014).

Klein úgy vélte, hogy e képzeletbeli büntető alak maga az introjektált, gonosz anya, aki a gyermek szadisztikus fantáziáiból született. Az üldöztetési szorongás és a megsemmisüléstől való félelem egyfajta támadó erőként jelenik meg, amely az énen kívülre kerül (projektálódik), és a frusztráló tárggyal (rossz anyamellel) szembeni destruktív impulzusokhoz vezet, majd megtorlástól való félelmet kelt. Ezzel ellentétben a kielégítő tárgy (jó anyamell) idealizálttá válik, és védekezéskeppen lehasítódik a rossz tárgyról. A paranoid-szkizoid pozíciót hasítás, tagadás, a mindenhatóság érzése, valamint projekció és introjekció jellemzi. Az Én növekvő integrációs képessége, amelynek nyomán belátja, hogy a jónak és rossznak megélt tárgy ugyanazon személyhez, az anyához kötődik, depresszív szorongásokhoz vezet amiatt, hogy a destruktív impulzusok kárt tehettek a jó tárgyban/mellben, és ez előhívja a jóvátétel iránti vágyat. A depresszív pozíció az első fázishoz képest tehát fejlettebb, hiszen a gyermeki én ekkorra árnyaltabban, komplexebben képes érzékelni a valóságot, illetve összekapcsolni azt belső vágyaival, fantáziáival (Diem-Wille, 2020). Habár Klein elméletében kiemelt szerepe van az anyának, mégis ez az anya csupán a gyermeki fantáziában létrehozott tárgy, egyfajta belső reprezentáció, nem a valódi anya. Kende (2005) szerint maga Klein impliciten éppen olyan ambivalensen viszonyul az anyához, anyasághoz, mint maga a gyermek.

Bowlby (1958) már egyértelmű álláspontra helyezkedve azt állította, a gyermeki ambivalencia szabályozását a megfelelő szülői gondoskodásnak kell biztosítania. Szerinte az anyai jelenlét segít a gyermeknek abban, hogy szabályozza saját gyűlöletét, frusztrációját, ezzel pedig az anya is képes keretek között tartani önnön ambivalens

érzéseit. A folyamatos anyai jelenlét tehát, úgy véli Bowlby, érdemi védelmet jelent az ambivalenciával szemben.

Winnicott (1947/1982) anyaságképében szintén megjelenik az ambivalencia, hiszen a gyermek negatív érzéseit (agresszió, harag, gyűlölet) az anya magába fogadja, és átdolgozza. Winnicott szerette volna, hogy az anyák tudatosak legyenek a bennük lévő gyűlöletre, mert szerinte a gyerekek képesek elviselni azt. Ami viszont rendkívül káros, és a gyermekek nem tudnak vele mit kezdeni, az a tudattalan gyűlölet, mert itt ellentmondás keletkezik aközött, amit az anya érez és mutat. Az „elég jó anya” tehát arra törekszik, hogy tudatossá, így aztán emészthetővé tegye gyermeke számára gyűlöletét.

Bruno Bettelheim 1987-ben, Winnicott elméletére építve adja ki *Az elég jó szülő* című könyvét. Habár Bettelheim felismeri a szülőben megjelenő ambivalencia érzését, ahelyett, hogy az ebben rejlő kreatív potenciált hangsúlyozta volna, inkább arra fókuszált, miként lehetséges a gyerek ellen irányuló negatív érzéseket hatástalanítani. Feltételezése szerint, ha a szülő visszaemlékszik saját gyerekkorára, szenvedéseire, és igyekszik meglátni a gyermekében önmaga gyermekkori szenvedő énjét, ez az eljárás segíthet abban, hogy empátiával, türelemmel forduljon gyermeke felé. Bettelheim (1995) könyvében ír egy anyáról, aki azt panaszolja, kisgyermeke mellett több időre lenne szüksége, hogy önmagával foglalkozzon. Bettelheim elismeri, hogy semmi gond nincs azzal a vágygal, ha az anya szeretne pihenni. Azt javasolja, próbáljon meg gyermekével együtt aludni, amikor ő is alszik, így mindketten kipihenhetik magukat. Ezzel Bettelheim azt sugallja, hogy az anya és gyermeke vágyai feloldható ellentétben vannak csupán; az anya-gyerek páros, mintegy egységet alkotva, konfliktusmentesen működhet.

A fent bemutatott, Freudot követő elméletalkotó pszichoanalitikusok munkáiban az anya idealizálása tehát kétféle módon jelenik meg: vagy figyelmen kívül hagyják az anyai ambivalens érzéseket (Klein, Bowlby), vagy feloldhatónak, átdolgozhatónak tartják azokat (Bettelheim, Winnicott) különféle praktikus megoldások vagy lelki átdolgozás segítségével. A korai szerzők anyai ambivalenciával kapcsolatos érveinek áttekintése tehát nemcsak azért volt lényeges, hogy lássuk, a pszichoanalízis milyen értelmezési keretben kezdett dolgozni a jelenséggel. Legalább ennyire fontos azt is felismerni, hogy habár felismerték és elfogadták az anyai ambivalens érzéseket, e gondolkodók maguk sem tudtak igazán felülkerekedni az anyaság idealizálásán. A következőkben áttekintem, miként jellemezhető napjaink tendenciaszerűen erősödő anyaságmodellje, illetve milyen formában hatja át azt az anyai lét, az anyai szerepek és feladatok idealizálása.

Az intenzív anyaság fogalma és keretrendszere

Korunk érvényes anyaságmodellje, amely az intenzív anyaság fogalmával írható le, Sharon Hays (1998) szociológus munkájában kapott először átfogó értelmezést. A felvázolt koncepció, annak ellenére, hogy egy társadalmi jelenséget kíván megragadni, mindjárt kritikai lencsén keresztül teszi meg azt. Emiatt a fogalom és annak összetevői

értéksemleges formában tulajdonképpen nincsenek definiálva. Az intenzív anyaság olyan elvárásrendszerre vonatkozik, amely a korai kötődést vizsgáló elméletek eredményeire hivatkozva, majdnem kizárólagos szerepet tulajdonít a kisgyermek gondozásában az anyának. Hays *Intensive Mothering* című, provokatív könyvében azt írja, hogy mai társadalmunkban a jó anya és az intenzív anya jelentése tartalmilag azonos. Noha nem kérdőjelezi meg a gondoskodó anyai magatartás fontosságát, az anya szerepének jelentőségét a gyermek életében, Hays hangsúlyozza, hogy az intenzív anyaság szemlélete rendkívül eltúlozza, és ezzel egyoldalúvá teszi az anya érintettségét.

Mint Hays megjegyzi, az intenzív anyaságot három alapvető meggyőződés övezi: 1) a gyereknek szüksége van a biológiai anya állandó, gondoskodó jelenlétére, hiszen egyedül ő felelős a gyermekért; 2) az anyának szakértők segítségére kell támaszkodnia az anyasággal és a gyerekkel kapcsolatos kérdésekben; 3) az anyának rendkívül sok időt kell töltenie gyermekével, és anyagilag is sokat kell áldoznia rá. Elvárt továbbá, hogy az anya akkor is a gyermekére gondoljon, és észben tartsa annak napirendjét, amikor épp nem mellette van. Ezt nevezik „anyai gondolkodásmódnak”.

A fenti következtetéseket Hays saját kutatásaira alapozza, melyek három fő forrásból táplálkoznak. Elsőként történeti szempontból vizsgálta meg a megfelelő gyermeknevelésről alkotott elképzeléseket és azok változását összefüggésben az adott korra jellemző társadalmi háttérrel. Továbbá elemezte korának legnagyobb példányszámban eladott, gyermekneveléssel kapcsolatos könyveit, és megpróbálta megérteni az azok alapját képező elvi megfontolásokat, meggyőződéseket. Végül pedig, 1991-ben mélyinterjút készített anyákkal, akik 2-4 éves gyermekeket neveltek. A minta rendkívül diverz volt, tehát különböző társadalmi osztályokhoz tartozó, különféle vallási háttérrel rendelkező nők vettek részt a vizsgálatban. (Hays, 1998).

Hays '90-es évek végén íródott könyvére reflektálva, Linda Rose Ennis szerkesztésében 2014 folyamán megjelent egy tanulmánykötet, amelyben többek között szociológusok, pszichoanalitikusok, pedagógusok veszik górcső alá újra az intenzív anyaság jelenségét, illetve azt: miként érvényesül napjainkban e szemlélet (Ennis, 2014). Megismételték Hays kutatását, és arra a következtetésre jutottak, hogy az elmúlt húsz évben tovább erősödött az ideológia. Habár korunk nevelési gyakorlatai különbözőek lehetnek, mégis áthatják ezeket a Hays által felsorolt maghitek, így az intenzív anyaság szemlélete és gyakorlati elvárásrendszere tulajdonképpen inherensen beépült ezekbe (Hays, 1998).

Furedi (2002) „szülői determinizmusnak” nevezi azt a jelenséget, amely szerint a szülői viselkedés döntően meghatározza a gyermek boldogságát és sikerét a jövőben. A szülőség úgy tűnik fel, mint olyan tevékenység, amelyet nem lehet természetes módon művelni többé: tanulásra és szakértők bevonására van szükség a siker érdekében. A nevelés készségét a szülőnek azért kell elsajátítania, hogy ezen keresztül hozzásegítse gyermekét lehetőségei beteljesítéséhez, képességei kiaknázáshoz. Hays megjegyzi, a közreműködő szakértők gyakran részletes, konkrét útmutatásokat adnak, melynek része az is, hogy valójában maga az anya a legkompetensebb szakértő; az anyának elsősorban tehát „ösztoneire” kell hallgatnia, amely vezetni fogja őt. Felmerül a kérdés: a tanácsok özönében vajon miként hallható meg az anyai ösztön hangja?

A gyerekek kiemelten veszélyeztetettnek és sérülékenynek tűnnek fel a róluk szóló diskurzusokban, ez pedig meghatározza a gyereknevelésről való beszéd- és gondolkodásmódot, a terhességtől kezdve, a játékokon át, egészen az oktatásig (Lee, 2014). A helyzetet tovább nehezíti, hogy a szülő-gyerek kapcsolatot érintő szakmai állásfoglalások gyakran moralizáló, és/vagy megkérdőjelezhetetlen tudományos igazságokként ábrázolódnak (Hunt, 2003). A tudományos nyelvezet e tématerületen igen kevés teret enged a kérdések, kétségek, kritikák felvetésének, így tulajdonképpen gátat vet a viták kialakulásának is.

Számos tudós hívta fel a figyelmet annak a gondolatnak a jelentőségére, mely szerint az „új agy kutatás” eddig kevésbé ismert módot ad a gyermeknevelés megértésére (Furedi, 2002). Mcvarish (2014) alkotta meg a „*neuoparenting*” kifejezést mint átfogó fogalmat, amely idegtudományi eredményekre épülő gyermeknevelési gyakorlatot jelöl, kiegészülve a pszichológiai alapokon nyugvó kötődésemélet ismereteinek bevonásával. Az irányzat követői az idegtudomány eredményeit hívják segítségül, hogy gyermekneveléssel kapcsolatos döntéseikkel pozitívan befolyásolhassák gyermekük agyának fejlődését. A tanácsok az újszülött agyának stimulálásától a szoptatáson át egészen a tinédzser-agy hiányzó önkontrolljának orvoslásáig terjednek (Snoek és Horstkötter, 2021). A fő fókusz a társas-érzelmi fejlesztésen, a megfelelő kötődés kialakításán és a kognitív fejlődés optimalizálásán van.

Mcvarish (2016) megjegyzi, hogy a *neuoparenting* helyett megfelelőbb lenne a „*neuomothering*” kifejezést használni, minthogy az idegtudományi alapvetéseken nyugvó gyermeknevelés helyes kivitelezése alapvetően az anya felelőssége; ezzel mintegy kritikát fogalmaz meg az anyákra háruló túlzott felelősséggel szemben. A „*neuoparenting*” gyakorlata az intenzív szülői nevelés modelljéhez való alkalmazkodást forszírozza, hiszen ebben az olvasatban, ha nem tölt elég időt a szülő a gyermekével, immáron nem csupán annak érzelmi és pszichológiai jólétét veszélyezteti, hanem a fejlődésben lévő agy teljes potenciáljának kibontakoztatását is (Macvarish, 2014). Habár a „*neuro*” kifejezés önmagában az objektíven semleges tudomány képzetét kelti, az idegtudomány kezdeti eredményeinek értelmezése és túl korai, instant gyakorlati útmutatókká való átalakítása mögött implicit módon a jó szülő ideologikus, idealizált képe áll (Macvarish, 2016).

Ilyen kényszerítő körülmények közepette nem meglepő, hogy Henderson és munkatársai (2010) – Foucault elméletére hivatkozva – panoptikumszerű társadalomról beszélnek, amelyet egyre inkább a nők azon erősödő érzése jellemez, mintha állandó megfigyelés alatt állnának. Képzelt figyelő tekintetek kísérik őket akkor is, ha intézményi környezetben szakértőkkel (orvossal, védőnővel, bölcsődei nevelővel stb.) értekeznek gyermekükről, és akkor is, ha informális körülmények között más anyákkal találkoznak. Ez a panoptikumforma úgynevezett „tanulékony testeket” hoz létre, amelyek belső készítésre önmagukat felügyelő-fegyelmező képzeteket alkotnak, illetve ilyen gyakorlatokat alkalmaznak (Capellini és Harman, 1975). Az anyák befolyásoló szándékú irányítása, foucault-i terminológia szerint intézmények általi kormányozhatósága (*governmentality*), átcsap tehát egy torz, az egyéntől függetlenül megszabott, de mégis az egyén által végrehajtott önkormányzásba (*govern-mentality*) (vö. Foucault, 1975). Egy kutatás feltárta, hogy

Angliában azok az anyák, akik bizonyos szakértők által javasolt gyakorlatokkal akarták elősegíteni gyermekük kognitív fejlődését, növekvő büntudatot éreztek, mert képtelenek voltak megfelelni az állandó szórakoztatás és stimulálás ideáljának (Budds és Harman, 2019). Sutherland (2010) úgy fogalmaz, amíg az anyák ki vannak téve ezen ideologikus elvárás nyomásának, addig fennáll a kockázata annak, hogy egyfajta börtönbe zárulnak az anyaság mítoszaihoz kötve. Mindezek tükrében nem meglepő, hogy empirikusan is kimutatták: az intenzív anyaság gyakorlatával egyetértő nők nagyobb valószínűséggel voltak depressziósak és elégedetlenek az életükkel (Rizzo és Schiffrin, 2012).

Noha a korunkra egyre inkább jellemző későmodern tendenciák rendre megkérdőjelezik az ún. „nagy elbeszéléseket”, vagyis azokat a normatív társadalmi elvárásrendszereket, amelyekhez mint igazságokhoz kell igazodniuk az egyéneknek (lásd pl. Beck és Beck-Gersheim, 2002; Rosa, 2013), az intenzív anyaság ideologikus narratívája kapcsán ez a rugalmasság egyáltalán nem érvényesül. Az anyasággal kapcsolatos merev és kritikátlan vélekedések vita- és konszenzusképtelensége abból a szakadékból is érzékelhető, amely az anyák különböző generációi között nyílik saját szerepfelfogásuk eltérő értelmezése miatt (Parker, 1997).

Mint azt a későmodernizáció egyik fő jellemvonásaként Anthony Giddens (1990, 1991) megállapította, e korszakban az egyén válik saját boldogságának primer letéteményesévé. Azaz választásai, döntései, az, ahogyan identitását formálja, amiként a személyes kapcsolatait alakítja, mind a saját felelőssége. Megszűnnek, legalábbis sokak számára végképp kiürülnek ugyanis azok a referenciaértékű kapaszkodók, melyek korábban kollektív iránymutatást adtak. Azonban, ahogyan arra „From intensive mothering to identity parenting” című írásában Maya Merida Paltineau (2014) rámutat, manapság az anyaság sokaknak választott identitást jelent, amelyhez meghatározott értékrend, életstílus tartozik. Éppen ezért az (intenzív) anyaság, ebben az olvasatban, nem elnyomja a nő egyéni szubjektív identitását, amelynek reflexív alakítását, újraalakítását a későmodernitás ösztönözné, hanem éppen ellenkezőleg, látszólag lehetővé teszi azt: az anyaság önkifejezési formává válik. A minta nélkül maradt anyák tehát az én-konstrukció későmodern leplében látens módon hagyományos mintakövetésre kapnak esélyt az intenzív anyaság felvállalásával. Stabil referencia nélküli kulturális környezetben, bizonytalan élethelyzetben (eddig nem ismert anyaszerepbe kerülve), ugyanakkor követelő elvárásoknak kitéve, sokan félreismerhetik az intenzív anyaság kritikátlan elfogadását úgy, mintha az az önkifejezés forrása lenne.

Mindez jól körvonalazható a kötődő/válaszkész nevelés elveinek behatóbb vizsgálatán keresztül. Az irányzat Angliából és az Egyesült Államokból indult, és mára globális mozgalommá nőtte ki magát, nonprofit szervezetként több mint hetven országban van jelen. Charlotte Faircloth (2014) tanulmányában kimutatja, hogy a kétségtelenül megosztó, ám egyre nagyobb népszerűségnek örvendő kötődő/válaszkész nevelés is az intenzív anyaság gyakorlatának egy formája. Az 1980-as években vezette be William és Martha Sears a kötődő nevelés fogalmát *The Baby Book* című könyvükben (Sears és Sears 1993). Ebben a szerzők leírják, hogy a kötődő nevelés nem állít szigorú szabályokat, csupán vannak bizonyos jellemző gyakorlatok: ilyen az igény szerinti szoptatás (akár több évig), a pozitív kommunikáció, a baba

gyakori ringatása, kézben tartása, ám ezek csupán eszközök, nem kritériumok, hogy kötődően nevelő szülő lehessen valaki. Az irányzat követői fontosnak tartják a minél több testi kontaktust, a fizikai közelséget, melynek jó eszköze lehet a hordozó, vagy szükség esetén a közös ágyban alvás (szintén akár évekig). A gyermek igényei és fejlődési üteme állnak tehát a kötődő nevelési irányzat szemléleti központjában. Az anyáknak ezekre figyelemmel kell szervezniük saját életüket is. A szabadságukat, privát szférájukat féltő anyáknak William Sears a hordozás adta szabadság kapcsán ezt írja: „A kötődő nevelés gyakorlatával az anyák, ahelyett, hogy azt éreznék, le vannak kötözve, inkább azt érzik, gyermekükkel vannak összekötve.” (Sears és Sears, 1993, 15.) Idővel azonban Sears kénytelen volt belátni, hogy a szülői kiégés megnövekedett veszélye miatt szükséges bevezetni a korábbi alaptézisek mellé az „egyensúly” elvét, amely a családi és magánélet közti kiegyensúlyozott életvitelre hívja fel a figyelmet. A kötődő neveléssel kapcsolatos kritikák is főként az anyák korlátozottságára irányulnak: a folyamatos fizikai közelség megnehezítheti az egészséges, pihentető alvást, kikapcsolódó szórakozást, a munka világába való visszatérésüket, a partnerükkel meglévő intimitást, valamint általában a társas kapcsolataik ápolását (Faircloth, 2014).

Az intenzív anyaságról magyarul igen kevés mű és még kevesebb pszichológiai vonatkozású írás olvasható. Holott a fogalom jól kifejezi azt a problematikus elvárásrendszert, ami ma az anyákra nehezedik, és amelyet sokan közülük feltehetően olyannyira internalizáltak, hogy nem érzik szükségét annak, hogy gondolkodás- és viselkedésmódjukat egyáltalán megnevezzék. Néhány szociológiai kutatásból arra következtethetünk, hogy az intenzív anyaság tendenciaszerűen Magyarországon is jelen van. Pápay és Rigó (2014) vizsgálatukban 722 fős mintán az anyasággal kapcsolatos kognitív reprezentációkat vizsgálták kérdőíves módszerrel. Legfontosabb megállapításaikat a következőképp foglalják össze: „Vizsgálatunk megerősítette azokat a családszociológiai eredményeket, amik a családtervezéssel kapcsolatos konzervatív nézetek, az intenzív anyaság eszmeiségével való azonosulás magyarországi dominanciáját hangsúlyozzák.” (Pápay és Rigó, 2014, 23.) Korábban hasonló megállapításokat tett Blaskó (2006), Danis és Neményi (2009), valamint Pongrácz és Murinkó (2009) is. Ezért is vélik sokan például, hogy az anya távollétében – így például bölcsődei elhelyezéskor – a kisgyermek sérül, vagyis a folyamatos anyai jelenlét elengedhetetlen (Blaskó, 2006). Csányi és Kerényi (2018) a „jó anyaság” képzetének témáját járják körbe tanulmányukban, kifejezetten a magyar strukturális, kulturális kontextusra tekintettel. Habár nem használják az intenzív anyaság fogalmát, a következő, ironikus hangvételű idézet mégis pontosan reflektál annak tartalmára:

„A magyar jó anya minden reprodukciós munkát önzetlenül elvégez gyermekéért a háztartáson belül önmagát feláldozva, és minden terméket beszerez a piacról, amely elősegíti a gyermeke jóllétét. A magyar jó anya tudatos, tájékozott, ismeri az anyaság szakértőinek munkáit és tudományos megalapozottsággal vezeti a háztartást. A magyar jó anya elsősorban anyaként identifikálódik önmaga számára, és ezt az identifikációt tudatos fogyasztásával is kifejezi. A magyar jó anya, ha mindezeket bármilyen okból elmulasztja, lelkipurdalást és szégyent érez, hisz így működik az anyai lélek” (Csányi és Kerényi, 2018, 157.).

Az idézet utolsó mondata pontosan rávilágít arra, miért hatja át olyannyira gondolkodásmódunkat az intenzív anyaság ideológiája: úgy véljük, így működik az

anyai lélek. Ennek a hitnek a fenntartása társadalmi érdek, a pszichológia pedig ennek része és hivatkozási alapja. Úgy vélem, a megnevezés maga hozzásegítene a kritikai felülvizsgálat és a konstruktív viták elindításához, hiszen egyfajta távolságtartást és – ilyen módon – rálátást biztosítana az anyaságra mint tapasztalatra. Ennek révén a közbeszédben is tudatosodhatna az a körülmény, hogy az intenzív anyaság csak egy formája az anyaságnak, nem az egyetlen lehetséges, és nem is feltétlenül a kizárólagos vagy akár a legkedvezőbb mód.

Anyai ambivalencia Rozsika Parker munkásságában

A következő fejezetben a brit pszichoanalitikus, Rozsika Parker anyai ambivalenciával kapcsolatos elméleteit tekintem át. Parker elsősorban azért érdemel kiemelt figyelmet e tématerületen, mert az első volt, aki egész monográfiákat szentelt az anyai ambivalencia megértésének, valamint rámutatott a korai szerzők mondanivalóiban feltűnő ellentmondásokra.

Parker (1997) az anyai szubjektum kapcsán visszanyúl a kleini teóriához, és átdolgozva azt, kialakít egy fordított perspektívát, amelyben az anya-gyermek kapcsolatot az anya szemszögéből vizsgálja. Felhívja a figyelmet arra, hogy a legtöbb pszichoanalitikus szerző egyetért a kleini teória azon részével, miszerint a fejlődő gyermek kapacitása arra, hogy anyja felé szeretetet és gyűlöletet egyaránt érezzen, pozitív teljesítmény, minthogy a depresszív pozíció meghaladottabb, mint a paranoid-skizoid. Ám Parker szerint ugyanezt az ambivalenciát az anyától a gyermek felé már nem szokás semleges értelmezési keretben olvasni, sőt az anya ilyesféle kettős érzéseit nemritkán patológiakusnak tekintik. Mint az ismeretes, Melanie Klein (1935/1985) szerint a gyermekben az ambivalencia idővel csökken a fejlődés során. Parker felveti, hogy vajon Klein nem keverte-e össze az ambivalenciát a szorongással, hiszen amennyiben az ambivalencia elviselését pozitív teljesítménynek értékelte a gyerek esetén, feltételezhetően nem ez az, ami csökken. Parker úgy gondolja, ami valójában mérséklődik, az az ambivalencia elviselhetetlenségének érzése, illetve az ahhoz társuló szorongás. Ezen a fejlődési folyamaton az anya éppúgy keresztül megy, amikor a paranoid-skizoid pozícióból eljut a depresszívig azáltal, hogy fokozatosan felismeri, gyermeke tőle különálló lény és nem az ő kiterjesztése. Parker anyai tárgyhasználatnak nevezi ezt a folyamatot, amelyben a tárgy maga a csecsemő, és a differenciálódási folyamat során az anya is elpusztítja a csecsemőt mint tárgyat, így az kikerül omnipotens kontrollja alól. Vagyis eszerint az elmélet szerint az anya az, aki átél üldöző fantáziákat, melyekben csecsemője megbünteti, kínozza őt. Az anyai depresszív szorongás ahhoz a valótnan félelemhez kapcsolódik, miszerint az anya kárt tesz gyermekében saját destruktív impulzusaival. Noha ezek az anya kivetítései csupán, ám a hozzájuk kapcsolódó érzések pusztítók és megsemmisítően hatnak.

Parker tehát radikálisan megfordítja a már ismert tükröt, és az anya képét láttatja általa. Sokan kritizálták Melanie Kleint amiatt, hogy az anyát csupán egy kiterjesztésként, a gyermek fantáziájaként jeleníti meg (Hámori, 2014). Véleményem

szerint Parker átülteti az anyai léhelyzetre a modern kleiniánusok azon gondolatát, miszerint a paranoid-skizoid és a depresszív pozíciók nem korlátozódnak a csecsemőkorra, hanem állandó dinamizmusban, váltakozásban vannak az ember egész élete során. Mindez elsősorban azért meghökkentő, mert az anya-gyermek kapcsolódás idealizálása miatt, az anya erőteljesen negatív, már-már regresszióba hajló érzései tabunak számítanak.

Írásában Parker (1997) bemutat egy esetet is, amelyben egy magát szerető, jó anyának megélő páciense konfliktusos kapcsolatát elemzi lányával. Az anya teljesen lehasítja saját, lányához kötődő negatív érzéseit, így a gyerek tűnik fel számára agresszívnek, üldözőnek. Mintha az anya maga lenne Madonna, a gonosz gyermekének anyja – írja Parker. A lány valóban gyakran viselkedik provokatívan anyjával szemben, mert érzi annak elfojtott gyűlöletét. Hosszú terápiás munkával sikerül az anyának önnön negatív érzéseit elismerni, tudatába emelni. Az üldözésszerű szorongás helyét így átveszi a depresszív szorongás, amelyben az anyának már van rálátása a lányával való komplex, konfliktusos viszonyára, így felismeri azt is, ő már nem ártatlan áldozat többé. Ekkor megjelenik benne a bűntudat, a boldogtalanság érzése, azonban idővel képessé válik elviselni a konfliktusokat, anélkül, hogy pusztítónak élné meg azokat; gondolkodni kezd a kapcsolatból eredő feszültségekről, illetve arról, adott helyzetben mi lenne neki és lányának a legjobb.

Parker nem szeretné azt sugallni, hogy létezik egy optimális fejlődési ív, amin el kellene jutni az üldözésszerű szorongástól a depresszív pozícióig, hiszen a kettő ritkán van jelen az anyában tiszta formában. Fontosnak tartja azonban, hogy az anya eltávolodjon a valótlán anyai ideáltípustól, amely csupán önmaga és gyermeke gyűlöletéhez vezet, és teljességgel elfojthatja az amúgy létező, egészséges ambivalenciát.

Az anyai ambivalencia dinamikáját – az agressziót és az erre adott reflexiót – elősegíti, táplálja a konfliktus. Parker szerint nemcsak a gyerekek nőnek fel az anyagyermek kapcsolatban, hanem az anyák is változnak. Míg a gyerekek több-kevesebb nehézséggel haladnak előre azon az úton, ahol egyre inkább az anyjuktól elkülönült egyéneknek érzik magukat, addig az anyák egyik anyai identitásból alakulnak a másikba. Így az övük egy vertikális változás, míg a gyerekeké inkább horizontális növekedés. Parker azt állítja, hogy az anyai ambivalencia megélésében létezik egy kontinuum, amelyben az anya ellentmondásos érzései, a kezelhetőtől a kezelhetetlenig, dinamikusán változhatnak. Ennek alakulását számos tényező befolyásolja, a gyermek életkorától kezdve a család anyagi körülményein át egészen az anya egyéni élettörténetéig, vagy az anyává válás élményéig. Míg Klein (1935/1985) szerint az ambivalenciának jótékony szerepe van a lelki életben, minthogy biztosítékot ad a gyűlölettel szemben, addig Parker továbbmegy, mondván, az ambivalencia felismerésének és elfogadásának kreatív jelentősége van az ellentmondásos érzések kezelhetősége szempontjából, miközben hozzájárul ahhoz is, hogy ne váljanak szélsőségesek az egymással ellentétes érzelmi impulzusok. Az intenzív anyaság nevelési elveinek népszerűsége pedig Parker (1995) szerint nem jelent mást, mint elfojtó védekezést az ambivalens érzések tudatosításával szemben.

Az anya lelki fejlődését Parker – Jung nyomán – anyai individuációnak nevezi. E folyamat során az ambivalencia érzése párosul az anya jóllét iránti vágyával, amely abba az irányba tereli őt, hogy felfedezze az anyaság olyan sajátos módját, ami összhangban van egyéni képességeivel, vágyaival. Így tehát már nem az anyaság illuzórikus mítoszaihoz méri magát.

„Az ambivalencia, amelyet a gyermek érez a külső tárgyak iránt, és így elsősorban az anya iránt, vélhetően tükrözi Klein álláspontját is az anyaságról. [...] A fejlődéssel kapcsolatos elméleteiben impliciten éppen olyan ambivalensen viszonyul az anyához és az anyasághoz, mint a gyermek” – írja tanulmányában Kende Anna (Kende, 2005, 66.). Látható, feltételezzük csupán, hogy maga Klein is használhatta ezt a megfordított, az anya szemszögét is láttató perspektívát, amelyet Rozsika Parker explicit módon kidolgozott. Mindenképpen jelentős különbség Klein elméletéhez képest azonban, hogy az ambivalencia Parkernél hangsúlyozottan nem csökken, nem integrálódik pozitív, megnyugtató módon, csupán elviselhetőbbé válik az ebből eredő szorongás, vagyis e magyarázat látszólag pesszimistább hangvételű. De mégis miért ragaszkodik olyannyira Parker az ambivalenciához? Távolabbról nézve máris látható, hogy az ambivalencia ösztönző, protektív funkciókat tölt be; nyomásként kreatív megoldásokhoz vezet, előmozdítva az anyai individuáció folyamatát, valamint segít abban, hogy az anya felismerje saját szükségleteit, és ne próbáljon szubmisszív módon behódolni gyermeke szélsőséges igényeinek. Elősegíti továbbá az anya reális önismeretét is. Parker könyvében Fay Weldon írónőt idézi, aki szerint a legnagyobb előnye annak, ha valaki gyermektelen, az az, hogy hihet önnön kedvességében és jóságában: amint gyereke születik, megérti, miként indulnak a konfliktusok és csatározások (Weldon, id. Parker, 1995, 5.) Az anya kénytelen lesz megismerni személyisége „háborús” oldalát, csakúgy, mint a képességét a szeretetre és a béke megteremtésére. Weldon szerint efféle fájdalmas igazságot csak a humor útján lehet kifejezni. „Az ironia segít elviselhetővé tenni az ambivalenciát, ugyanis a kisgyermektől kezdve az anyáig, a pszichológustól a politikusig senki számára sem könnyű elfogadni a tényt, miszerint az anyák egyszerre szeretik és gyűlölik gyermeküket” (Parker, 1995, 5.).

Parker szerint a szeretet és gyűlölet kifejezések problematikusak, amennyiben valamiféle szilárdságot, rögzítettséget sugallnak, miközben a szenvedélyes érzések dinamikus mozgása vagy akár a nyílt unalom is jellemezheti az anyai tapasztalatot. Lehetséges alternatívákként a negatív és pozitív érzések mint megnevezések azonban nem adják vissza jól ezeknek az érzelmeknek az erejét. A szeretet természetesen könnyen elfogadható, a gyűlölet azonban gyakran tagadott. Intellektuálisan az anya talán még felismeri, hogy a szeretetet gyűlölet is kíséri, de érzelmileg leválasztani próbálja, akár elfojtja azt. Ha esetlegesen túlsúlyba kerül a gyűlölet, akkor persze az már megismerszik, ám a legtöbb anya számára rejtve marad a gyűlölet érzése, miközben a gyermek iránt táplált őszinte szeretet mégsem képes teljesen eltörölni azt. Parker a praxisa során nem találkozott egyetlen pácienssel sem, aki tudatosan gyűlölte volna gyermekét, hiszen a szeretet, csakúgy, mint a gyűlölet tudattalan gyökerű (Parker, 1995).

Parker kétségbe vonja Winnicott fentebb tárgyalt megközelítését, miszerint az anya tudattalan gyűlölete „rossz”, tudatos gyűlölete „jó”, mivel ez utóbbit a gyermek

integrálni képes. Úgy véli, a winnicotti teória figyelmen kívül hagyja a negatív érzések valódi erejét és azt a turbulenciát, ami az anyában kibomlik, amikor befogadja gyermeke érzéseit, és maga is szembesül saját agressziójával, bosszúvágyával. Parker szerint problémát vet fel, ahogyan Winnicott határvonalat húz a tudatos és tudattalan gyűlölet között. Ezzel a tudatosság olyan fokát követeli, amely kétségbe vonja, hogy a gyűlölet mennyire mélyen gyökerezik a tudattalanban, s milyen erővel hat. Magas fokú kontrollra lenne szükség tehát a gyűlölet felett, ez viszont elvitatná, radikálisan tompítaná a szeretet és gyűlölet intenzív konfliktusát, amely magát az ambivalenciát létrehozza. Parker ehelyett azt javasolja, hogy hagyjuk el a Winnicott-féle felosztást jó, tudatos és rossz, tudattalan gyűlöletre, ehelyett inkább a gyűlölet különböző megnyilvánulásaiban gondolkodjunk. Azt mondja, a gyűlölet szeretet nélkül, ambivalencia nélkül valóban pusztító, és durva visszaélésekhez vezethet.

Parker elveti Helene Deutsch elképzelését is, miszerint a női mazochizmus biológiailag determinált lenne. Szerinte a mazochizmus éppen az anyai ambivalens érzések elnyomásának következménye, védekezés az anyai gyűlölettel szemben. A túlzott önfeláldozás feloldozást jelent az emiatt érzett büntudattal szemben. Ilyen értelemben az anyai mazochizmus az ambivalencia érzését segít kezelhetővé tenni (Parker, 1997).

Parker Ferenczi (1926/1994) gondolatait említi, aki szerint a frusztráció érzése, amely az ambivalencia tapasztalatában létrejön, tágabb tudatossághoz vezet. Azok, akik nem elégítik ki az egyén saját igényeit feltételek nélkül, elősegíthetik annak realitásérzékelési képességét, még úgy is, hogy közben elégedetlenséget okoznak. Parker ezt az okfejtést az anya nézőpontjából szemlélve hangsúlyozza, mondván, az a nő, aki gyermeke születése előtt nem tapasztalta meg a negatív érzések intenzitását, és magára nőies nőként tekintve – a társadalmi normáknak megfelelően – úgy gondolt, mint akiben nem lakozik agresszió vagy gyűlölet, anyává válása után óhatatlanul megtapasztalhatja énjének e sötétebb oldalát (Parker, 1997).

Parker könyvében idézi két terapeuta, Christie és Correia (1987) tanulmányát, akik analitikus csoportokat vezettek anyáknak. Tapasztalataikat megosztva leírják, hogy azok a csoporttagok, akik kapcsolatba léptek saját, elfojtott ambivalens érzéseik sötét oldalával egy empatikus, elfogadó légkörben, egyre inkább hozzá tudtak férni ugyanezen ambivalencia pozitív oldalához is: elérhetővé váltak számukra valódi gondoskodó, szeretetteljes érzéseik, a gyermekükkel való kapcsolatra irányuló reparatív késztetéseik. Ezt a változást Parker úgy magyarázza, az ambivalencia felismerése mintegy motorjává válik annak a folyamatnak, amelyben az anya meg akarja érteni önmagát, és ezzel párhuzamosan meg akarja ismerni gyermekét is. Az anyák újszerű belső szabadságot tapasztaltak meg, melynek nyomán egyre kezdeményezőbbekké és találékonyabbakká váltak mind intrapszichés konfliktusaik, mind a külvilág nehézségeinek megoldását illetően.

Parker szerint az anyai negatív érzések, szenvedések a közbeszédben és a médiában csupán tompítottan, gyakran komikus formában jelennek meg. Tanulságos volt számomra a *Születés közeli, utáni depresszió* elnevezésű, több mint kétezer tagot számláló, magyar nyelvű, zárt Facebook-csoport megismerése, ahol az anyák, bár online formában, mégis kendőzetlenül írhattak érzéseikről. Példaértékű volt az a

szolidaritás, támogatás, amivel az anyák egymás felé fordultak, még a legszélsőségesebben negatív érzések megosztása kapcsán is. Nemritkán kezdte úgy az írását egy-egy posztoló, hogy hangot adott annak, más anyai közösségi fórumokon csak elítélő szavakat kapott, amikor leírta félelmeit, vágyait, a megbánást, a menekülési vágyat, vagy akár azt, csalódott önmagában mint anyában. A csoporttagok ebben a csoportban azonban nem ítélték el, sokkal inkább támogatták, bátorították egymást, adott esetben javasolták az érintetteknek, hogy forduljanak szakemberhez, illetve saját tapasztalatokat osztottak meg egyéni terápiás élményeikről. Ezen a fórumon gyakran magára hagyott, túlterhelt nők írásait olvashatjuk, akik a depressziós anyák táborában találják magukat, hiszen úgy élik meg, ez az egy zárt fórum maradt őszinte, ambivalens, akár szélsőségesen negatív érzéseik megosztására.

Feltételezésem szerint részben maga a patologizáló „depressziós” címke az, amely lehetővé teszi, hogy mintegy a betegség szimptomájaként az anyák beszélni merjenek a bennük lévő, anyaságukat kísérő sötét érzésekről. Így a rossz anyaság megítéltsége átváltozik egy betegség címkéjévé, melynek sajátos tünetei vannak. Sajnálatos, hogy paradox módon maga a megbélyegzettség hat felszabadítóan, és nem a szűkebb-tágabb társas közeg vagy intézményi környezet szolidaritása, támogatása.

Az anyai depresszív pozíció lényegi aspektusa, a közvélekedéssel ellentétben, Parker szerint különösen értékes, hiszen növekvő kapacitást hoz létre a szelf és a tárgy, illetve a valódi és az ideális tárgy közötti megkülönböztetés képességére. Fontosnak tartom hangsúlyozni ezen a ponton, hogy természetesen nem a szülés utáni súlyos, akár pszichotikus depresszióról van szó. Egy anya számára, aki épp egy nyűgös babával foglalkozik, életbevágó, hogy meg tudja tenni ezt a distinkciót, különben saját és gyermeke fájdalma összeolvad, és ezzel felnagyítódik. Parker elmélete az anyával való mély empátia révén ábrázolja az anyai tökéletlenséget, leszámolva így a mindenható anya képével. E tökéletlenség – visszautalva a chodorowi kritikára – független a fennálló hatalmi berendezkedés jellegétől, vagy bármely más olyan tényezőtől, amely egyébként valóban könnyítő vagy nehezítő külső körülményként befolyásolhatja az anya helyzetét. Vagyis Parker arra világít rá, hogy az anya ambivalens érzései emberi mivoltából fakadnak, és egy igazságosabb társadalomban is fennmaradnának. Az idealizált anyakép és az abból következő mintaképzések, elvárások ellen azért is indokolt kritikailag fellépni, mert így az anyák könnyebben tudnak szembenézni ambivalens érzéseikkel, anélkül, hogy azok a szégyenérzetből fakadó elfojtások miatt szélsőségessé válnának.

Az anyai ambivalencia értelmezése kortárs szerzők munkáiban

A következőkben olyan szerzők elméleteit mutatom be, akik meglátásaikkal szorosan kapcsolódnak a fent ismertetett parkeri gondolatokhoz, és megerősítik, kiegészítik, vagy éppen árnyalják azokat.

Price (1988) a frissen szült körében elterjedt depresszió okát pszichoanalitikus alapokon nyugvó magyarázatban látja. Úgy véli, a meg nem élt, befelé irányított harag okozza ezt azt állapotot. A nemi sztereotípiák, miszerint egy nő nem mutathatja ki

haragját, továbbá a kulturális referenciaként érvényesülő anyai ideálkép támasztotta korlátozások következtében szinte lehetetlenné válik az erőteljes indulatok kifelé irányítása az anyák számára. Price szerint azonban nem egyszerűen a harag elfojtásáról van szó, mert az anyák tulajdonképpen minden olyan érzést szégyenteljesnek élik meg, amely nem felel meg az ideális anyamítosznak.

Price érvelésével összhangban Welldon (1988) azt állítja, hogy az újdonsült anyák gyakran tapasztalnak kétségbeesést, csüggedtséget, valamint az alkalmatlanság nyomasztó érzését, amikor anyai szerepkörükkel szembesülnek. Úgy vélik, e negatív érzelmi hullámok nem elfogadhatók, hiszen a társadalom szerencsésnek tekinti az anyává lett nőt, akinek ezért hálát és elragadtatottságot kell megélnie. Ennek következtében az anyák ugyan érzik, de mégsem tartják indokoltnak lehangoltságukat, haragjukat vagy más hasonló negatív érzelmi impulzusukat. Ha mégis kifejezik azokat, mások gyakran a felborult hormonháztartásnak tulajdonítják e megnyilvánulásokat, aláásva ezzel a megélt tapasztalat hitelességét, egyúttal visszaszorítva az érzés eredetét a biológia területére.

Hoffman (2004) azt állítja, ha az anyák összehasonlítják magukat más anyákkal, általában rossz, inkompetens szülőnek tűnnek fel maguk előtt. Habár Winnicott „elég jó anya” fogalma megengedőnek látszik, lerombolva a tökéletes anya eszményképét, a nők mégis gyakran úgy érzik, nem érdemesek arra, hogy elnyerjék az elég jó anya címet szemben más anyákkal. Az anyai idealizálás, amely – mint fentebb láttuk – benne foglaltatik az intenzív anyaság ideologikus szemléletében, annyira korlátozza a nőket, hogy szinte képtelenek hangot adni ambivalens érzéseiknek (Frizelle és Hayes, 1999; Kruger, 2003; Kell, 2005). Ebből következően okkal feltételezhetjük, hogy a posztpartum depresszió jóval gyakoribb, mint azt a hivatalos adatok mutatják. Hazánkban a posztpartum lehangoltság 50–80%, míg a posztpartum depresszió 10–11% között mozog (Nagy és Molnár, 2011). Sharp és Bramwell (2004) szerint a szülés utáni depresszióban kiemelt szerepe van az anyasághoz fűződő ambivalens érzelmeknek, irreális elvárásoknak. Hoffman (2004) vizsgálatai tükrében azok a szülők, akik támogató csoportban képesek kifejezni, megbeszélni konfliktusos, ellentmondásos érzéseiket, kevesebb szégyent, haragot éreznek, és kevésbé válnak depresszióssá. Továbbá több örömet tudnak átélni gyermekeikkel, valamint sokkal inkább figyelembe tudják venni gyermekük autonómia iránti szükségleteit.

A pszichoanalízisben megjelenő anyai ambivalens érzések kapcsán Pines (1990) figyelmezteti az analitikusokat, hogy monitorozzák saját viszontlátási érzéseiket, ítéleteiket pácienseikkel kapcsolatban, amikor azok szülőkként rejtett vagy nyilvánvaló ambivalens érzéseiknek adnak hangot. Pines tanácsa, hogy az analitikusok reflektáljanak tudatosan a pácienseikben és önmagukban egyaránt gyakran megjelenő anyai destruktív fantáziákra. Friedman (1996) interjút készített olyan anyákkal, akik szoptatták gyermeküket abban az időszakban, mialatt analízisbe jártak. Kiderült, hogy mind ők, mind pedig analitikusuk került a szoptatás témáját, vagy csak nagyon ritkán említették meg. Friedman úgy gondolja, az analitikusok és az anyák „összejátszanak” abban, hogy elkerüljék a szoptatással mint az anyaság valamiféle „összentélyével” kapcsolatos érzések megbeszélését, így azonban analízisben marad nagy mennyiségű, fontos tudattalan élményanyag, amely az anya ambivalens érzéseit segítené tudatossá tenni.

E szerzők is megerősítik Parker gondolatait az anyai ideálról, miszerint a kialakult normatív képzet olyannyira erőteljes, hogy különösen nagyfokú tudatosságot igényel a terapeuta részéről egy olyan terápiás helyzet, amelyben az anya gyermekéhez fűződő ambivalens érzéseiről beszél. Vajon képes-e az analitikus – anélkül, hogy mielőbb feloldani, magyarázni igyekeznék, akár az anya saját, ambivalens kötődési mintáin keresztül – elősegíteni az ellentmondásos érzések megélhetőségét, elfogadását? Képes-e felhívni a figyelmet azok örök, feloldhatatlan természetére? Az erőteljes haraggal és gyűlölettel való szembesülés ellenére észreveszi-e, segít-e meglátni páciensének az ezen érzésekből fakadó kreatív potenciált? Miközben más kapcsolati konstellációkban az ambivalens érzésekkel való munka feltehetőleg nem okoz nehézséget egy gyakorlott terapeuta számára, az anya-gyermek reláció esetében az anyai ambivalencia megrendítő, zavarba ejtő, akár taszító is lehet épp az anya idealizált képe miatt.

Sarah LaChance Adams (2014) filozófus *Mad Mothers, Bad Mothers, and What a Good Mother Would Do* című könyvében az anyasághoz, az anyai ambivalenciához kapcsolódó etikai kérdésekről ír, többek között Parkerre hivatkozva. Magáról az anyai ambivalencia élményéről különösen árnyalt képet fest, amikor azt állítja, ez nem egyszerűen egy érzés vagy akár két ellentmondásos érzés egyidejű jelenléte, hanem egyfajta alapvető viszonyulási mód, amely a heideggeri fogalmak közül a hangoltsággal (*Befindlichkeit*) írható le leginkább. A kapcsolat kölcsönössége lehet egyfelől megelégedést, örömet adó, amikor az igények találkoznak, másfelől konfliktusos, amikor azok ellentétes irányúak. Az anya ez utóbbi esetben nem egyszerűen azon választás előtt áll, hogy saját vagy gyermeke igényének tegyen eleget, amikor például készül elmenni otthonról, míg az otthonmaradó gyermeke kétségbeesetten, marasztalóan sír. Egy szerető anya önérzete, jólléte ugyanis, legalább részben attól függ, hogy ki tudja-e elégíteni gyermeke igényeit, így azok a saját szükségleteivé is válnak egyben. Az anya önmagától való elidegenedése ezekben a helyzetekben drámai mértéket ölthet, hiszen kirajzolódik a feloldhatatlan konfliktus: szimbiotikus kapcsolatban van a benne lakó szabotőrrel. Ellentmondásos vágyai a távolságra és az intimitásra gyermekével egyszerre vannak jelen, és bármelyiknek is tesz eleget, önérzete, jólléte, így vagy úgy, csorbát szenved. Ily módon egyszerre találja meg és veszíti el magát az anyaság tapasztalatában, gyermekével való kapcsolatában. A hasadtság érzése elkerülhetetlen, az anyai ambivalencia – mondja Adams – éppen ezért semmi esetre sem morális kérdés. Ez az alaphelyzet a későbbiek során sem változik; például tinédzser gyermekét szeretheti a szülő, ugyanakkor vágyhat arra, hogy mielőbb költözzön el otthonról. Adams szerint – szemben például a későbbiekben kifejtett Benjamin-féle megközelítéssel – az anya nem tekinthető teljesen független embernek, hiszen szükségletei szövevényesen összefonódnak gyermeke szükségleteivel. Talán éppen azért, mert Adams filozófusként nem kíván megoldást, feloldást kínálni, kívül áll a terapeutikus szemlélet keretrendszerén, és képes mélyrehatóan felismerni az ambivalens anyai hangoltság természetét. Csupán arra hívja fel a figyelmet: nem hozhatunk az anyai ambivalencia felett morális ítéletet, hiszen a jelenség lényegiségéből fakad annak feloldhatatlansága.

Az imént említett Jessica Benjamin (1988) a kölcsönös (f)elismerés (*mutual recognition*) és az anyai szubjektivitás jelentőségét hangsúlyozza, amelyek egyaránt nélkülözhetetlenek az egészséges anya-gyermek kapcsolat szempontjából. Kölcsönös

(f)elismerés alatt Benjamin olyan tapasztalategyüttest ért, amelyet gyakran leírnak az anya-csecsemő viszonyrendszer kutatása során: érzelmi ráhangolódás, kölcsönös ráhatás, lelkiállapotok megosztása. A kutatási eredmények egyre inkább megerősítik, hogy a csecsemőknek már a kezdetektől létezik valamiféle elkülönült szelférzete (Pető, 2014). Képesek aktívan alakítani a környezet válaszait, „létrehozzák saját tárgyaikat” (Benjamin, 1988. 19.). Stern (1985) megfigyelései alapján arra jut, hogy a csecsemő nem torzítja a valóságot, hanem nagyon is reálisan érzékeli azt. Elveti a korai szimbiotikus szakasz elméletét. Azt állítja, hogy ez csupán később, a szelfmag-érzés kialakulása után jön létre. Az egybeolvadás élménye ebben a szemléletben nem valamiféle passzív, integrálatlan fúzió eredménye, hanem az aktív együttléteből következik (Stern, 1985). Benjamin szerint, az egyre szaporodó kutatási eredmények ellenére, a csecsemők aktív szerepe még mindig nem kap elég hangsúlyt, sem a pszichoanalízisben, sem a közvélekedésben, noha az interszubsztivitás fontossága, a kapcsolati szempont korántsem újszerű szemléletmód, hiszen Ferenczi Sándor és Bálint Mihály már a pszichoanalízis korai éveiben hangsúlyozták annak fontosságát (vö. Hódi, 2014). Bálint Alice és Bálint Mihály például az „elsődleges tárgyszeretet” fogalmának megalkotásakor, korukat meghaladó módon, a csecsemő korai kapcsolódási szükségletét és képességét, illetve aktív szerepét emelték ki (Hámori, 2014a).

Benjamin úgy véli, a gyermekközpontú megközelítés egyensúlytalanságot hoz létre a baba és az anya között képződött interszubsztív térben, ahol a kölcsönös elismerés és megértés finom egyensúlyának kellene létrejönnie. Az interszubsztivitás azt jelenti, hogy az egyén a másokhoz fűződő kapcsolatain keresztül fejlődik, ehhez pedig szükséges a másik mint önálló szubsztívum fel- és elismerése. Benjamin – Parkerrel összhangban – fontosnak tartja, hogy az anyának legyen módja, tere elkülönülni, ami nem csupán a saját pszichés egyensúlya miatt fontos, hanem a gyermeke egészséges fejlődésének is előfeltétele. Annak érdekében, hogy gyermeke kialakuló szelférzetét erősíteni tudja, az anyának biztosítania kell önmaga autonómiáját, mert csak így tud vele mint önálló szubsztívummal érintkezni a baba. Az eltávolodások és újratalálkozások sora segíti a gyermeket, hogy felismerje az anyát mint önálló lényt. Benjamin szerint csupán az ilyen, önmaga jogán létező anya képes határt szabni a későbbiekben a gyermeke fejlődését kísérő, elkerülhetetlen agresszióknak és szorongásnak; csak az ilyen, a szubsztivitását megélni képes anya élheti túl a gyermeki destrukciót, és teheti lehetővé a gyermek számára a valós elkülönülést. Mindemellett – állítja Benjamin – az az anya, aki elfojtja saját szükségleteit, nem képes valóban empatizálni gyermekével sem.

Láthatjuk, mennyire távol áll Benjamin megközelítése a kötődő nevelés elveitől. Érdekes, ahogyan a szerző elméletét Hegel jól ismert úr-szolga viszonyával állítja párhuzamba. Eszerint, az úr – kiváltságai és státusza védelme miatt – nem hajlandó elismerni a szolgát mint önállósággal bíró, autonóm másikat, ám éppen ezért hiába is várja attól, hogy az viszont elismerje – a hatalmi pozícióján túlmenően – szubsztív mivoltát. Mivel nem egyenrangúak, ezért nem alakulhat ki kölcsönös, interszubsztív elismerés közöttük. E gondolatkör részletes kibontása szétfeszítené jelent tanulmány kereteit. Úgy gondolom azonban, érdekes és legalább annyira radikális felvetés az anya-gyermek kapcsolatra alkalmazni a hegeli gondolatkört, mint a Parker-féle

megközelítést, amely – mint láttuk – azt vallja, individuációja során az anya eljut a paranoid-skizoid pozícióból a fejlettebb, depresszívig. Véleményem szerint a két megközelítésben közös, hogy már létező elméleteket, amelyeket *általában* emberekre, vagy *általában* gyerekekre alkalmazunk, az említett szerzők kifejezetten az anyai tapasztalatra ültetnek át. Anélkül, hogy ezeknek az elméleteknek az igazságtartalmáról részletekbe menően meg lennének győződve (pl. ténylegesen létezik-e a parkeri anyai tárgyhasználat fázisa), úgy vélem, a bemutatott érvelések segítenek abban, hogy az anyákról szóló sztereotip elvárásaink automatizmusából kiköppenve szembesüljünk más, radikálisan emancipált anyai konstruktumokkal. Parker és Benjamin elméleteiben közös továbbá, hogy nem azt mondják, vegyünk el a gyerektől, és adjunk többet az anyának, gyerekközpontú megközelítés helyett válasszuk az anya- vagy felnőttközpontú logikát. Sokkal inkább azt képviselik, hogy egyensúlyozva közelség és távolság között, biztosítsunk többet az anyának, és így több jut a gyereknek is. E gondolkodásmód, ha nem képes is feloldani az anyai ambivalenciát (amennyiben persze hiszünk Parkernek, hogy az jórészt ugyan társadalmi elvárások által indukált, ám végső soron nem teljesen kiiktatható), mégis segíthet konstruktívabb mederbe terelni, illetve ezáltal enyhíteni az anyákat mélyen átható büntudatot ellentmondásos érzéseik miatt.

Összegzés

Tanulmányomban igyekeztem rávilágítani arra, hogy az anyai ambivalens érzéseket milyen nehéz értelmezni, tisztán látni abban a történelmi léptékű társadalmi-kulturális kontextusban, amely ugyan változó formában, de immáron két évszázada ideologikus módon idealizálja az anyaságot: mind az anyai létet, mind az anya-gyermek kapcsolat fontosságát és az anyai felelősség primátusát. Írásomban arra törekedtem, hogy összefoglaljam, kifejezetten a pszichoanalízis, miként viszonyul e konstellációhoz, amely az anyai ambivalenciát és az anyaság idealizálását rendkívül problematikusan összekapcsolja. A korai pszichoanalitikus elméletalkotók meglátásait felvázolva érzékeltettem, hogy az anyai ambivalencia felismerése egyáltalán nem újszerű, ugyanakkor hosszú évtizedeknek kellett eltelnie, míg az a kritikai szemlélet erőre kapott, amely a meghatározó pszichoanalitikus gondolkodók mondanivalójában felfedezni és kimutatni merte az anyai ambivalencia ellentmondásos megítélésének káros következményeit.

Írásommal arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy napjaink társadalmi-strukturális kontextusában és annak jellemző anyaságmodelljében – amely leginkább az intenzív anyaság fogalmával és annak gyakorlati elvárásaival írható le – mennyire hangsúlyosan van jelen az anyaság és az anyák idealizálása, s így még erőteljesebb nyomás helyeződik az anyákra, hogy természetesen jelentkező ambivalens érzéseiket elfojtsák. Tehát nem csupán arról van szó, hogy a pszichoanalízis művelői képesek-e elköteleződni az anyai ambivalencia kapcsán megkezdett kritikai szemléletváltás mellett; a fő kérdés, hogy a korunkra jellemző anyaság-idealizálás dinamikái közepette meg tudják-e ezt tenni. Ezért tartom indokoltnak az anyai ambivalencia újraértelmezését sürgető elméleteket az intenzív anyaság perspektívájában olvasni.

Tanulmányom második részében kifejezetten olyan szerzők munkásságát mutattam be az anyai ambivalencia kapcsán, akik iránymutatóak lehetnek e kritikai feladat folytatásához. Rozsika Parker mindenképpen úttörőnek tekinthető e tekintetben. Az első olyan elméletalkotó ugyanis a tématerületen, aki nemcsak arra figyelt fel, mennyire ellentmondásos a pszichoanalízis viszonyulása az anyai ambivalenciához, de kimutatta azt is, e viszonyulás elsősorban az anyaság idealizálásának következménye, amely nem önmagában a pszichoanalízis sajátja, hanem egy korszak társadalmi-strukturális alkotása, és így még nehezebb vele szembemenni, leleplezni. Nem véletlen, hogy Parker neve és gondolatrendszere megannyi szerzőnél tűnik fel, akik az intenzív anyaság modelljét kritikai lencsén keresztül igyekeznek megvilágítani. Egészen napjainkig igyekeztem az irodalom meghatározó, sok tekintetben a parkeri elveket követő műveit nyomon követni, megállapításaikat, eredményeiket idézni. Emellett írásommal rámutatni kívánok arra is, hogy nem elég az anyai ambivalenciát elméleti formában problémaként azonosítani, vagy akár a gyakorlatban a terápiás munka lényegi kérdésévé tenni. Amíg az anyai ambivalenciához való teoretikus és terápiás viszonyulást annak normatív megítélése hatja át, addig a pszichoanalízis is része marad az anya idealizálását reprodukáló társadalmi gyakorlatnak.

Felhasznált irodalom

- Adams, L.S.** (2014). *Bad Mothers, & What a 'Good' Mother Would Do: The Ethics of Ambivalence*. New York: Columbia University Press.
- Almond, B.** (2010). *The Monster Within: The Hidden Side of Motherhood*. Berkeley: University of California Press.
- Badinter, E.** (1999). *A szerető anya*. Ford. Szekeres András. Budapest: Csokonai Kiadó.
- Bálint A.** (1990). Az anya iránti szeretet és az anyai szeretet. In: uő, *Anya és gyermek*. Budapest: Párbeszéd Kiadó.
- Beck, U. – Beck-Gernsheim, E.** (2002). *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Benjamin, J.** (1988). *The Bonds of Love: Psychoanalysis, Feminism, and the Problem of Domination*. New York: Pantheon.
- Bettelheim, B.** (1987). *Az elég jó szülő*. Ford. Rakovszky Zsuzsa. Budapest: Park Kiadó, 2015.
- Blaskó Zs.** (2006). *Nők és férfiak: keresőmunka, házimunka. A „család” tematikájú ISSP 2002-es adatfelvétel elemzése*. Budapest: KSH – NKI.
- Boswell, J.** (1988). *The Kindness of Strangers*. New York: Pantheon.
- Bowlby, J.** (1958). Psychoanalysis and Childcare. *The British Journal of Psychiatry*, 1977, 130: 201–210.

- Bueskens, P.** (2014). *Mothering and Psychoanalysis: Clinical, Sociological and Feminist Perspectives*. Ontario City: Demeter Press.
- Budds, K. – Hogg, M. – Banister, E.** (2017). Parenting Agendas: An Empirical Study of Intensive Mothering and Infant Cognitive Development. *The Sociological Review*, 65(2): 336–352. DOI: <https://doi.org/10.1177/0038026116672812>
- Cappellini, B. – Harman, V. – Marilli, A. – Parsons, E.** (2019). Intensive Mothering in Hard Times: Foucauldian Ethical Self-formation and Cruel Optimism. *Journal of Consumer Culture*, 19(4): 469–492. DOI: <https://doi.org/10.1177/1469540519872067>
- Chodorow, N.J.** (2000). *A feminizmus és a pszichoanalitikus elmélet*. Ford. Csabai Márta, Kende Anna, Örlösy Dorottya, Szabó Valéria. Budapest: Új Mandátum.
- Christie, G. – Correia, A.** (1987). Maternal Ambivalence in a Group Analytic Setting. *British Journal of Psychotherapy*, 3(3): 205–215. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1752-0118.1987.tb00973.x>
- Csányi G. – Kerényi Sz.** (2018). A „jó anya” mítosza Magyarországon a reprodukív munka és a piac globális történetének szempontjából. *Fordulat Társadalomelméleti Folyóirat*, 24: 134–160.
- Danis I. – Neményi, E.** (2009). A szociológiai megközelítés: családi szerepek és családmodellek. In: Surányi É. – Danis I. (szerk.), *Családpolitika más szemmel. Eltérő nézőpontok, változó gyakorlatok* (59–77). Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Diem-Wille, G.** (2020). Is the Death Instinct Silent or Clinically Relevant? From Freud's Concept of a Silent Death Instinct to Understanding its Clinical Manifestations. In: Irtelli, F. – Marchesi, B. – Durbano, F. (szerk.), [Psychoanalysis](#). London: InTech Open.
- Di Stefano, T.M.** (2003). *Experiences and Meanings of Maternal Ambivalence with First-Born, Early Adolescents*. PhD Thesis, Western Michigan University.
- Ennis, L.R.** (2014). Intensive Mothering: Revisiting the Issue Today. In: Ennis, L.R. (szerk.), *Intensive Mothering: The Cultural Contradiction of Modern Motherhood*. Ontario City: Demeter Press.
- Faircloth, C.** (2013). *Militant Lactivism? Attachment Parenting and Intensive Motherhood in the UK and France*. Oxford: Berghahn Books.
- Faircloth, C.** (2014). Is Attachment Mothering Intensive Mothering? In: Ennis, L.R. (szerk.), *Intensive Mothering: The Cultural Contradiction of Modern Motherhood*. Ontario City: Demeter Press.
- Ferenczi S.** (1926 [1994]). The Problem of Acceptance of Unpleasant Ideas – Advances in Knowledge of the Sense of Reality. In: Rickman, J. (szerk.), *Further Contributions to the Theory and Technique of Psycho-Analysis* (366–378). London: Karnac.
- Foucault, M.** (1975). *Felügyelet és büntetés: A börtön története*. Ford. Fázsy Anikó, Csűrös Klára. Budapest: Gondolat, 1990.

- Freud, S.** (1912). Totem és tabu. Ford. Pártos Zoltán. *Sigmund Freud Művei, V. kötet. Tömegpszichológia. Társadalomlélektani írások* (23–157). In: Budapest: Cserépfalvi, 1995.
- Freud, S.** (1915). Időszerű gondolatok háborúról és halálról. Ford. Szalai István. In: *Freud Művei, V. kötet. Tömegpszichológia. Társadalomlélektani írások* (159–174). Budapest: Cserépfalvi, 1995.
- Freud, S.** (1931). Libidinózus típusok. In: *Sigmund Freud Művei, IV. kötet. A szexuális élet pszichológiája.* (206–210). Budapest: Cserépfalvi, 1995.
- Freud, S.** (1990). *Álomfejtés.* Ford. Hollós István. Budapest: Helikon, 2003.
- Friedman, M.E.** (1996). Mother's Milk: A Psychoanalyst Looks at Breastfeeding. *Psychoanalytic Study of the Child*, 51: 475–490.
- Frizelle, K. – Hayes, G.** (1999). Experiences of Motherhood: Challenging Ideals. *Psychology in Society*, 25: 17–36.
- Furedi, F.** (2002). *Paranoid Parenting: Why Ignoring the Experts May be Best for Your Child.* Chicago: Review Press.
- Giddens, A.** (1990). *The Consequences of Modernity.* London: Polity.
- Giddens, A.** (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age.* London: Polity.
- Halász A.** (2014). [Passzív tárgyszeretettől a tartalmazásig: néhány gondolat a tárgykapcsolatról és a Budapesti Iskoláról.](#) *Lélekelemzés*, 9(1): 23–27.
- Hámori E.** (2014). *Kötődésemélet régen és ma: koncepciók, kutatás, módszerek és klinikai vonatkozások Bowlbytól napjainkig.* Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Hays, S.** (1998). *The Cultural Contradiction of Motherhood.* New Haven: Yale University Press.
- Heidegger, M.** (1927). *Lét és idő.* Ford. Angyalosi Gergely, Orosz István, Vajda Mihály, Bacsó Béla, Kardos András. Budapest: Osiris, 2007.
- Henderson, A.C. – Harmon, S.M. – Houser, J.** (2010). A New State of Surveillance? An Application of Michel Foucault to Modern Motherhood. *Surveillance & Society*, 7(3–4): 231–247. DOI: <https://doi.org/10.24908/ss.v7i3/4.4153>
- Hódi Á.** (2014). Interszubjektivitás Ferenczi és Bálint munkáiban. *Lélekelemzés*, 9(1): 35–41.
- Hoffman, L.** (2003). Mothers' Ambivalence with their Babies and Toddlers: Manifestations of Conflicts with Aggression. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 51(4): 1219–1240. DOI: <https://doi.org/10.1177/00030651030510040901>
- Hunt, A.** (2003). Risk and Moralization in Everyday Life. In: Erickson, R.V. – Doyle, A. (szerk.), *Risk and Morality* (165–192). Toronto: University of Toronto Press.

- Kell, G.** (2005). *Our Educated Discontent: An Exploratory Study of the Lived Experiences of Mothers in a Post-modern World*. Unpublished dissertation, University of Kwa-Zulu Natal.
- Kende A.** (2005). Anyaság a pszichoanalízisben: lehetséges következtetések a nő mint szubjektum szemszögéből. *Thalassa*, 16(1): 63–82. [http://imago.mtapi.hu/a_folyoirat/e_szovegek/pdf/\(16\)2005_1/063-82_Kende-A.pdf](http://imago.mtapi.hu/a_folyoirat/e_szovegek/pdf/(16)2005_1/063-82_Kende-A.pdf)
- Kernberg, O.F.** (2011). *Határeseti állapotok és patológiás nárcizmus*. Budapest: Animula.
- Klein, M.** (1935). A Contribution to the Psychogenesis of Manic-Depressive States. In: uő, *Love, Guilt and Reparation and Other Works. 1921–1945* (262–289). London: Hogarth, 1985.
- Klein, M.** (1957). *Irigység és hála*. Ford. Berán Eszter, Unoka Zsolt. Budapest: Animula, 2000.
- Kristeva, J.** (1983). Stabat Mater. In: Moi, T. (szerk.), *The Kristeva Reader* (160–186). Oxford: Basil Blackwell. 1986.
- Lee, E.** (2014). Introduction. In: Lee, E. – Bristow, J. – Faircloth, C. – Macvarish, J. (szerk.), *Parenting Culture Studies* (1–25). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Leff, J.R.** (2010). Healthy Maternal Ambivalence. *Studies in the Maternal*, 2(1): 1–15. DOI: <https://doi.org/10.16995/sim.97>
- Mahler, M.S.** (1975). On Human Symbiosis and the Vicissitudes of Individuation. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 23: 740–763.
- Macvarish, J.** (2014). Babies’ Brains and Parenting Policy: The Insensitive Mother. In: Lee, E. – Bristow, J. – Faircloth, C. – Macvarish, J. (szerk.), *Parenting Culture Studies* (165–184). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Macvarish, J.** (2016). *Neuroparenting: The Expert Invasion of Family Life*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Mészáros J.** (2014). A Budapesti Iskola hatása a modern pszichoanalízis fejlődésére a korai tárgykapcsolati megközelítéseken keresztül. *Lélekelemzés*, 9(1): 13–22.
- Molnár E.** (2006). *Szülészet-nőgyógyászati pszichológia és pszichiátria*. Budapest: Medicina.
- Nagy E. – Molnár P. – Pál A. – Orvos, H.** (2011). Prevalence Rates and Socioeconomic Characteristics of Post-partum Depression in Hungary. *Psychiatry Research*, 185(1–2): 113–120. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2010.05.005>
- Neményi E.** (2010). A szociológiai megközelítés: családi szerepek és családmodellek. In: Surányi É. – Danis I. – Herczog M. (szerk.), *Családpolitika más-más szemmel. Eltérő nézőpontok* (79–101). Budapest: Gazdasági és Szociális Tanács.

- Paltineau, M.M.** (2014). From Intensive Mothering to Identity Parenting. In: Ennis, L.R. (szerk.), *Intensive Mothering: The Cultural Contradiction of Modern Motherhood* (o.n.). Ontario City: Demeter Press.
- Pápay N. – Rigó A. – Nagybányai Nagy O. – Soltész A. (2014).** A gyermekvállalási attitűdök alakulásának pszichoszociális meghatározói. *Mentálhigiéne és pszichoszomatika*, 15(1): 1–30.
- Parker, R.** (1995). *Mother Love/Mother Hate: The Power of Maternal Ambivalence*. New York: Basic Books.
- Parker, R.** (1997). The Production and Purposes of Maternal Ambivalence. In: Featherstone, B. – Hollway, B. (szerk.), *Mothering and Ambivalence* (17–36). London: Routledge.
- Pető K.** (2014). *A csodálatos csecsemő*. Budapest: Oriold és Társai.
- Pines, D.** (1990). Pregnancy, Miscarriage and Abortion: A Psychoanalytic Perspective. *International Journal of Psychoanalysis*, 71(2): 301–307.
- Price, J.** (1988). *Motherhood: What it does to your mind?* Elmhurst: Pandora.
- Pongrácz T. – Murinkó L.** (2009). Háztartási munkamegosztás. In: Nagy I. – Pongrácz, T. (szerk.), *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről* (95–116). Budapest: TÁRKI, Szociális és Munkaügyi Minisztérium.
- Rizzo K.M. – Schiffrin, H.H. – Liss, M.** (2013). Insight into the Parenthood Paradox: Mental Health Outcomes of Intensive Mothering. *Journal of Child and Family Studies*, 22(5): 614–620. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10826-012-9615-z>
- Rosa, H.** (2013). *Social Acceleration. A New Theory of Modernity*. New York: Columbia University Press.
- Sears, W. – Sears, M.** (1982). *The Baby Book: Everything You Need to Know About Your Baby*. Boston: Little Brown Print, 1993.
- Sharp, H.M. – Bramwell, R.** (2004). An Empirical Evaluation of a Psychoanalytic Theory of Mothering Orientation: Implications for the Antenatal Prediction of Postnatal Depression. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 22(2): 71–89. DOI: <https://doi.org/10.1080/0264683042000205945>
- Shorter, E.** (1974). „Comment”. Response to „The Evolution of the Childhood”, by Lloyd de DeMause. *History of Childhood Quarterly*, 2: 593–597.
- Snoek, A. – Horstkötter, D.** (2021). Neuroparenting: The Myths and the Benefits. An Ethical Systematic Review. *Neuroethics*, 14(3): 387–408. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12152-021-09474-8>
- Stern, D.** (1985). *A csecsemő személyközi világa*. Ford. Dr. Balázs-Piri Tamás. Budapest: Animula, 2002.
- Sutherland, J.A.** (2010). Mothering, Guilt and Shame. *Sociology Compass*, 4(5): 310–321. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2010.00283.x>

- Tóth O. – Dupcsik Cs.** (2007). Családok és formák. Változások az utóbbi 50 évben Magyarországon. *Demográfia*, 50(4): 430–437.
- Vissing, H.** (2014). The Ideal Mother Fantasy and Its Protective Function. In Ennis, L.R. (szerk.), *Intensive Mothering: The Cultural Contradiction of Modern Motherhood* (o.n.). Ontario City: Demeter Press.
- Welldon, E.** (1988). *Mother, Madonna, Whore: The Idealization of Motherhood*. London: Free Association Books.
- Wexler, A.S.** (2005). *Dangerous Connections: Maternal Ambivalence in Psychotherapy between Women*. PhD Thesis, McGill University.
- Winnicott, D.W.** (1947 [1989]). Hate in the Countertransference. In: uő, *Through Pediatrics to Psychoanalysis* (194–203). London: Hogarth. 1989.